

TATTAY SZILÁRD*

LEHETSÉGES-E A SZEMÉLY JOGAIT A TULAJDON FOGALMÁRA ALAPOZNI?

*A 'dominium', a 'tulajdon' és az 'önmagunk feletti tulajdon'
fogalmainak történeti elemzése*

1. Bevezetés

John Locke-nak az embert a 'saját személye tulajdonosaként' leíró koncepciója nemcsak a modern politikai és alkotmányjogi gondolkodás formálódását befolyásolta jelentős mértékben, hanem fontos szerepet játszott a 'szellemi tulajdon' fogalmának a kialakulásában is. Magán a locke-i elméleten belül e felfogás jelentőségét az adja, hogy ez alapozza meg a XVII. századi angol empirista filozófus természetes jogokról szóló tanát általában és a magántulajdonnal kapcsolatos nézeteit különösen. Klasszikussá vált megfogalmazását a *Második értekezés a polgári kormányzatról* híres, „A tulajdonról” című V. fejezetében olvashatjuk: „Bár a föld és az összes alacsonyabb rendű teremtmény közösen minden emberé, mégis mindenkinek *tulajdona* a saját *személye* [*Property in his own Person*]. Ehhez senkinek sincs joga, csak magának. Azt mondhatjuk, hogy testének *munkája* és kezének *műve* a szó szoros értelmében az övé. Amit tehát kiemel abból az állapotból, amelyben a természet hagyta, azt *összevegyítette* munkájával, hozzátett valamit, ami az övé, és ezzel *tulajdonává* teszi.”¹ Jelen

* Egyetemi adjunktus, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, Jogbölcseleti Tanszék; tudományos munkatárs, Magyar tudományos Akadémia Társadalomtudományi kutatóközpont Jogtudományi Intézet.

¹ John LOCKE: *Második értekezés a polgári kormányzatról* (ford. ENDREFFY Zoltán). Kolozsvár, Polis, 1999. V. fejezet, 27. §, 58. [287–288.]. A szögletes zárójelben szereplő oldalszámok itt és a továbbiakban az alábbi angol nyelvű kiadásra vonatkoznak: John LOCKE: *Two Treatises of Government* (szerk. Peter LASLETT). Cambridge, Cambridge University Press, 1988.

tanulmány a *self-ownership* (önmagunk feletti tulajdon) eme összetett fogalmát a természetes jogok esztörténetének kontextusában, a *dominium sui* középkori koncepciójával való összehasonlításban vizsgálja.

2. A természetes jogok eszméjének történeti genezise

2.1. Modern kezdetek: a jogok mint a 'tulajdonosi individualizmus' tükröződései?

Mintegy fél évszázaddal ezelőtt még az volt az uralkodó vélemény mind a történészek, mind a filozófusok, mind pedig a jogászok körében, hogy a természetes jogok eszméje egy jellegzetesen modern jelenség, mely történetileg először a XVII. században jelent meg, a modern tudomány és piacgazdaság megjelenésének, valamint a korszak filozófiai individualizmusának politikai-jogi következményeként.² Igen eltérő módon bár, de ugyanolyan meggyőződéssel és hévvel védte és terjesztette e nézetet a XX. század derekának két befolyásos politikai filozófusa, a konzervatív Leo Strauss és a marxista Crawford B. Macpherson.³ Utóbbi elsősorban – sokak szerint egyoldalúan – a piaci kapitalizmusnak a liberális demokrácia ideológiájára gyakorolt hatását hangsúlyozta, és a természetes jogokra vonatkozó elméletek közös magvát az ún. 'tulajdonosi individualizmusban' (*possessive individualism*) vélte felfedezni. Ugyanezt a 'birtokláselvű jelleget' (*possessive equality*) emelte ki és bírálta Locke emberkepe kapcsán is:

„A tulajdonviszonyt, mely mind több és több ember számára vált a döntő fontosságú, a valódi szabadságukat és lehetőségeik teljes kibontakoztatásának tényleges esélyeit meghatározó viszonyrá, utólag bele-

olvasták az egyén természetébe. Úgy gondolták, az egyén annyiban szabad, amennyiben tulajdonosa személyének és képességeinek. Az emberi lényeg a mások akaratától való függőségtől való mentességben áll, s a szabadság a birtoklás függvénye.”⁴

E felfogás következtében – tette hozzá Macpherson – a saját magunk feletti tulajdon, mint minden tulajdon, elidegeníthetővé válik. „Minthogy a polgári értelemben vett tulajdon nem csupán haszonélvezeti vagy használati jog, hanem rendelkezési jog, az elcserélés, elidegenítés joga is.”⁵

2.2. Középkori eredet

Azóta sok víz lefolyt a Dunán. Néhány jelentős előzményt, így különösen Georges de Lagarde⁶ és Michel Villey⁷ történeti munkáit követően főleg az utóbbi három-négy évtized intenzív kutatásai tárták fel szisztematikusan a természetes jogok eszméjének középkori gyökereit. E kutatások eredményei számos könyvben és folyóiratcikkekben megjelentek, melyek részletesen végigkövetik a természetes jogok eszméjének folyamatos fejlődését a XII. századi kánonjogtól a XVI–XVII. századi ún. 'második skolasztikáig'.⁸ Ezekből a tudo-

⁴ MACPHERSON i. m. 3.

⁵ Uo. 215.

⁶ Vö. Georges de LAGARDE: *La naissance de l'esprit laïque au déclin du Moyen Âge*. 1–6. kötet. Párizs, Béatrice, 1934–1946; második, átdolgozott és bővített kiadás: 1–5. kötet. Louvain – Párizs, Nauwelaerts – Béatrice, 1956–1970.

⁷ Vö. Michel VILLEY: *Les origines de la notion de droit subjectif*. *Archives de philosophie du droit*, 2, 1953–54. 163–187.; uő: *La genèse du droit subjectif chez Guillaume d'Occam*. *Archives de philosophie du droit*, 9, 1964. 97–127.; uő: *La formation de la pensée juridique moderne*. *Cours d'histoire de la philosophie du droit*. Negyedik kiadás, Párizs, Montchrestien, 1975.

⁸ Vö. különösen Paolo GROSSI: *Usus facti*. La nozione di proprietà nella inaugurazione dell'età nuova. *Quaderni fiorentini per la storia del pensiero giuridico moderno*, 1, 1972. 287–355.; uő: *La proprietà nel sistema privatistico della seconda scolastica*. In: uő (szerk.): *La seconda scolastica nella formazione del diritto privato moderno*. Milano, Giuffrè, 1973. 117–222.; Richard TUCK: *Natural Rights Theories: Their Origin and Development*. Cambridge, Cambridge University Press, 1979; Arthur S. McGRADE: *Ockham and the Birth of Individual Rights*. In: Brian TIERNEY – Peter LINEHAN (szerk.): *Authority and Power: Studies on Medieval Law and Government Presented to Walter Ullmann on His Seventieth Birthday*. Cambridge, Cambridge University Press, 1980. 149–165.; Brian TIERNEY: *Villey, Ockham and the Origin of Natural Rights*. In: John WITTE – Frank S. ALEXANDER (szerk.): *The Weightier Matters of the Law: Essays on Law and Religion*. Atlanta, Scholars, 1988. 1–31.; uő: *Origins of Natural Rights Language: Texts and Contexts*, 1150–1250. *History of Political Thought*, 10, 1989/4. 615–646.; Charles J. REID: *The Canonistic Contribution to the Western Rights Tradition: An Historical Inquiry*. *Boston College Law Review*, 33, 1991/1. 37–92.; Kenneth PENNINGTON:

² Michael Oakeshottnak a *Leviatán* általa szerkesztett klasszikus, 1946-os kiadásának bevezetőjében megfogalmazott figyelmeztetése nem talált ekkoriban meghallgatásra: „Hobbes olyan világba született, amely nemcsak a modern tudomány, de a középkori gondolkodás jegyeit is magán viselte. A szkepticizmus és az individualizmus, amelyen politikai filozófiája nyugodott, a kései skolasztikus nominalizmus adománya volt [...] Az individualizmus [...] mint érvekkel alátámasztott társadalomelmélet a kései középkori skolasztika úgynevezett nominalizmusában gyökerezik”. Ld. Michael OAKESHOTT: *Bevezetés a Leviatánba*. In: uő: *Politikai racionalizmus* (szerk. MOLNÁR Attila Károly, ford. KÁLLAI Tibor és SZENTMIKLÓSI Tamás). Budapest, Új Mandátum, 2001. 330., 332.

³ Vö. különösen Leo STRAUSS: *Natural Right and History*. Chicago, University of Chicago Press, 1953, illetve Crawford B. MACPHERSON: *The Political Theory of Possessive Individualism: Hobbes to Locke*. Oxford, Clarendon Press, 1962.

mányos művekből világosan az a kép rajzolódik ki, hogy a modernitás nemcsak a természetjog, hanem a természetes jogok fogalmát is a skolasztikától örökölte – mielőtt a saját képére formálta volna azokat. Amint azt Brian Tierney, a téma egyik legelismertebb szakértője egy helyütt találóan megjegyezte: „ha a jogok tana nem fejlődött volna ki egy korábbi, erősebben vallási irányultságú kultúrában, nem lett volna úgymond mit szekularizálni.”⁹

2.3. 'Tulajdonosi individualizmus' a középkorban?

A cambridge-i eszméletörténeti iskola jeles képviselője, Richard Tuck úttörő szerepet játszott a természetes jogok középkori gyökereinek újrafelfedezésében. Bizonyos fenntartásokkal mégis elfogadta Macpherson imént ismertetett, a természetes jogok tana 'birtokláselvű jellegére' vonatkozó általános koncepcióját. Ezt azzal indokolta, hogy a szabadsága és más erkölcsi képességei tulajdonosaként felfogott ember eszméje kétségtelenül központi helyet foglal el a doktrínában.¹⁰ Macpherson felfogását jelentősen korrigálva ugyanakkor tagadta, hogy ezen eszmét a korai kapitalizmus hívta volna életre; szerinte a 'birtokláselvűség' az alanyi jogok fogalmának alapvető és lényegi sajátossága már a késő középkor óta: „a jogok nyelvében kezdettől fogva volt valami kétértelműség, és így már a XIV. századra elképzelhetővé vált egy olyan érvelés, miszerint aki egy jogot bír, az a hozzá tartozó erkölcsi világ ura vagy *dominusa*, az *dominiummal*, vagyis tulajdonnal rendelkezik. Egy erősen individualista jogosultság-elmélet e politikai nyelvezetből adódóan szükségszerűen egyet jelentett egy tulajdonosi teóriával.”¹¹ Tuck központi tézise szerint a természetes jogok első 'teljesen kifejezett' (*fully fledged*) koncepciója csak azután jelenhetett meg, miután a *ius*(jog)

The Prince and the Law, 1200–1600: Sovereignty and Rights in the Western Legal Tradition. Berkeley, University of California Press, 1993; Brian TIERNEY: *The Idea of Natural Rights: Studies on Natural Rights, Natural Law and Church Law, 1150–1625.* Atlanta, Scholars, 1997; Annabel S. BRETT: *Liberty, Right and Nature: Individual Rights in Later Scholastic Thought.* Cambridge, Cambridge University Press, 1997; Virpi MÄKINEN: *Property Rights in the Late Medieval Discussion of Franciscan Poverty.* Leuven, Peeters, 2001; Francis OAKLEY: *Natural Law, Laws of Nature, Natural Rights: Continuity and Discontinuity in the History of Ideas.* New York – London, Continuum, 2005; Virpi MÄKINEN – Petter KORKMAN (szerk.): *Transformations in Medieval and Early-Modern Rights Discourse.* Dordrecht, Springer, 2006; Virpi MÄKINEN (szerk.): *The Nature of Rights: Moral and Political Aspects of Rights in Late Medieval and Early Modern Philosophy.* Helsinki, Philosophical Society of Finland, 2010.

⁹ Brian TIERNEY: *Dominion of Self and Natural Rights Before Locke and After.* In: MÄKINEN – KORKMAN (2006) i. m. 195–196.

¹⁰ TUCK i. m. 3.

¹¹ Uo.

és a *dominium* (tulajdon) szavakat egymással egyenértékűnek nyilvánították. Ez volt az az előfeltétel, ami lehetővé tette egy tulajdonosi jogosultság-elmélet és egy az egyén szuverenitásként felfogott alanyi jog-fogalom kidolgozását.¹²

3. A középkortól Locke-ig

3.1. A dominium nyelvezete

John Locke az eszméletörténészek egybehangzó véleménye szerint jóval több elemét őrizte meg a skolasztikus hagyománynak, mint Thomas Hobbes.¹³ Ennek fényében talán nem meglepő, hogy Locke ismerte és széles körben használta a *dominium* / *dominium sui* középkori nyelvezetét. Ez olyannyira igaz, hogy angol nyelvű műveiben gyakran találkozunk a *dominion* szóval, mint a latin 'dominium' egyfajta fordításával; Locke ugyanis előnyben részesítette a *private dominion* kifejezést a *private property* és *ownership* terminusokkal szemben. A latin *dominium* szó meglehetősen sokrétű jelentéssel bír, melyek közül csupán a legelterjedtebb a 'tulajdon'. Ezt figyelembe véve Locke a *dominiumnak* – a kontextustól függően – különféle angol kifejezéseket feleltetett meg, mint például 'property', 'possession', 'mastership', 'lordship' és 'power'. Ugyanígy az angol *dominion* szót is hol a 'tulajdon', hol pedig az 'uralom' értelmében használta.¹⁴ A *property* szót kora nyelvhasználatát követve a latin '*suum*' megfe-

¹² Uo. 5–7. és 25–28. Hasonló, a *ius* és a *dominium* kifejezések egyenértékűségén alapuló tézist fejtett ki korábban Paolo Grossi. Vö. GROSSI (1972) i. m. és GROSSI (1973) i. m.

¹³ John Dunn szemléletesen és meggyőzően domborította ki Locke politikai filozófiájának teológiai motívumait. Vö. John DUNN: *The Political Thought of John Locke: An Historical Account of the Argument of the 'Two Treatises of Government'.* Cambridge, Cambridge University Press, 1969. Graham A. J. Rogers szintén kiemelte, hogy alighanem lehetetlen túlbecsülni Locke teizmusának jelentőségét a természeti és erkölcsi rendről adott leírásában. Ld. Graham A. J. ROGERS: *Locke, Law and the Laws of Nature.* In: Reinhard BRANDT (szerk.): *John Locke: Symposium Wolfenbüttel 1979.* Berlin, de Gruyter, 1981. 156. James Tully továbbá kimutatta a Locke és a második skolasztika természetes jogokról alkotott elmélete közötti hasonlóságokat, illetve különbségeket. Vö. James TULLY: *A Discourse on Property: John Locke and His Adversaries.* Cambridge, Cambridge University Press, 1980; uő: *An Approach to Political Philosophy: Locke in Contexts.* Cambridge, Cambridge University Press, 1993. Scott G. Swanson pedig részletesen összevetette Locke-nak a szegények létfenntartási jogaival kapcsolatos nézeteit az e tárgyban keletkezett középkori tanokkal. Vö. Scott G. SWANSON: *The Medieval Foundations of John Locke's Theory of Natural Rights: Rights of Subsistence and the Principle of Extreme Necessity.* *History of Political Thought*, 18, 1997/3. 399–459.

¹⁴ TIERNEY (2006) i. m. 178–179.

lelőjeként alkalmazta, tehát bárminek a jelölésére, ami valamilyen értelemben valakinek a sajátja.¹⁵

3.2. 'Right' és 'property' fogalmi társítása

Közismert, hogy Locke mindhárom alapvető természetes jogot – élet, szabadság, vagyon – a tulajdon fogalma alatt egyesítette.¹⁶ Valójában azonban a tulajdon locke-i fogalma még ennél is átfogóbb, hiszen (tág értelemben) minden jogot magában foglal, amit birtokolunk.¹⁷ A *Második értekezés* egyik szakaszában Locke kifejezetten kijelentette: „*Tulajdonon*, akárcsak másutt, itt is az ember személyét és javait értem [*that Property which Men have in their Persons as well as Goods*].”¹⁸ Ami az önmagunk feletti tulajdon fogalmát illeti, amely bizonyos értelemben a *dominium sui* középkori eszméje folytatásának tekinthető, a „*proprietor of his own person*” kifejezésben Locke a *proprietor* szót olykor a *master* vagy a *lord* szóval cserélte fel. Így beszélt arról, hogy az ember „ura önmagának” [*Master of himself*],¹⁹ „ura saját életének” [*Master of his own Life*],²⁰ „korlátlan ura személyének és javainak” [*absolute Lord of his own Person and Possessions*],²¹ és így tovább.

3.3. Néhány zavarba ejtő kérdés

Ha Tucknak a 'jog' és a 'tulajdon' jelentésazonosságára vonatkozó tételét vesszük alapul, John Locke jogfilozófiája minden kétséget kizáróan 'birtoklás-elvűnek' minősíthető. Mindazonáltal, mint azt maga Tuck hangsúlyozta, a 'ius' és 'dominium' fogalmi azonosítása már a középkorban megjelent. Ha ehhez hozzátesszük Macpherson tézisé, elkerülhetetlenül felvetődik egy zavarba ejtő kérdés: a természetes jogok középkori elméletei már protokapitalisták, netán kapitalisták lettek volna? Egy ilyen következtetés konstraintívnek, mi több,

¹⁵ TULLY (1980) i. m. 112–114.

¹⁶ Ld. például LOCKE (1999) i. m. IX. fejezet, 123. §, 124–125. [350.]: „azért, hogy kölcsönösen megvédjék életüket, szabadságukat és vagyonukat, amit közös elnevezéssel *tulajdonnak* nevezek”; uo. VII. fejezet, 87. §, 97. [323.]: „megvédje tulajdonát, vagyis életét, szabadságát és vagyonát”.

¹⁷ TULLY (1980) i. m. 113–114. és 116.; A. JOHN SIMMONS: *The Lockean Theory of Rights*. Princeton, Princeton University Press, 1992. 228.

¹⁸ LOCKE (1999) i. m. XV. fejezet, 173. §, 159. [383.].

¹⁹ Uo. V. fejezet, 44. §, 70. [298.], és XV. fejezet, 172. §, 159. [383.].

²⁰ Uo. XV. fejezet, 172. §, 158–159. [383.].

²¹ Uo. IX. fejezet, 123. §, 124. [350.].

anakronisztikusnak tűnne, különös tekintettel arra, hogy a természetes jogokkal kapcsolatos tanok egyik első fontos forrását, a ferences szegénységről szóló XIV. századi vitát a legkevésbé sem hatotta át valamiféle 'tulajdonosi' szemlélet. Épp ellenkezőleg, a ferences testvérek – köztük a nominalista teológus William Ockham – kizárólag annak bizonyítása érdekében munkáltak ki kifinomult *ius*- és *dominium*-definíciókat, valamint distinkciókat, hogy bizonyítsák, ők maguk tartózkodnak a tulajdon bármely formájától. Ezek szerint a XVII. században Hobbes és Locke teljesen megváltoztatták e szavak jelentését? Vagy Locke esetleg mégsem volt a kapitalizmus és a magántulajdon olyan mindenre elszánt híve, ahogy azt Macpherson sugallja? Általában véve: az 'önmagunk feletti tulajdon' fogalma és a 'ius' és 'dominium' társítása valóban a tulajdonosi individualizmus megnyilvánulásai? És egyáltalán: lehetséges-e az emberi személy jogait a tulajdon fogalmára alapozni?

4. A *dominium* fogalmára vonatkozó megkülönböztetések

4.1. A *ius* mint *dominium* és a *ius* feletti *dominium*

Úgy tűnik, Tuck tézise figyelmen kívül hagy egy lényeges distinkciót. Márpedig, amint arra Brian Tierney és Annabel S. Brett felhívták a figyelmet, feltétlenül meg kell különböztetni a *ius dominium*ként való felfogását a *ius* felett gyakorolt *dominium*tól. Míg ez utóbbi *dominium* elismerése bizonyos körülmények között közel vihet a 'tulajdonosi individualizmushoz', addig a *ius dominium*ként való elgondolása korántsem vonja ezt maga után. Tierney a lehető legkategorikusabban fogalmazta meg ezt a különbségtételt:

„A tulajdonjog nem ugyanaz, mint a jogok tulajdona. *Dominium*ot birtokolni egy másik személy vagy dolog vonatkozásában nem ugyanaz, mint *dominium*mal rendelkezni saját magunk felett. Ha azt mondjuk: »Minden jog magában foglal valamilyen uralmat [*dominion*] a jog tárgya vonatkozásában«, ez meglehetősen különbözik attól, ha kijelentjük: »A jogaim és erkölcsi tulajdonságaim éppúgy hozzám tartoznak, mint a tulajdontárgyaim«. A két állítás különböző típusú viszonyokra utal. [...] A személyes tulajdonságok talán tekinthetők a

tulajdon formáinak, az első típusba tartozó kijelentések azonban nem állítják ezt, sem nem vonják maguk után.”²²

Brett, hasonlóképpen, „a jog felett gyakorolt *dominium* és a jog és *dominium* közötti jelentésazonosság összetévesztésének hibájáról” beszélt, melynek gyökereit a késő középkorig, a XV. századi német teológus Konrad Summenhart munkásságáig vezette vissza.²³

4.2. Dominium directum és dominium utile

4.2.1. A *dominium utile* feltételezett jelentősége

Tuck a maga érvelését egy másik, a glosszátorok által bevezetett megkülönböztetésre, a *dominium directum* (a hűbérúr ‘egyenestulajdona’) és a *dominium utile* (a vazallus ‘használati tulajdona’) közötti különbségtételre alapozta. Azon nézet mellett tört lándzsát, hogy a *dominium* szó jelentésének a hűbéresekre dologi jogaira való kiterjesztése követte ki az utat és teremtetten meg hosszú távon az elméleti lehetőségét annak, hogy minden jogot *dominiumként* határozzanak meg.²⁴ A valóság ellenben az, hogy a *dominium directum* és *dominium utile* közötti megkülönböztetés egyáltalán nem játszott jelentős szerepet a természetes jogok eszméjének kialakulásában és fejlődésében.²⁵ Tuck minden jel szerint azért becsülte túl a fontosságát, mert azt gondolta, hogy a természetes jogok egy ‘teljesen kifejlett’ koncepciójának lényegi, konstitutív eleme a ‘*ius*’ és ‘*dominium*’ jelentésének azonosítása; ez viszont csak a *dominium utile* jogi kategóriájának XIII. századi megjelenése után vált elképzelhetővé. Kétségtelenül valószínű, hogy amikor az első ferences teoretikusok – így első sorban Szent Bonaventura – a *dominium* és a *ius* szavakat egymással azonosították, a glosszátorok és a kommentátorok tanaira támaszkodtak.²⁶ E hipotézis mégis hibásnak bizonyul, legalább két okból. Egyrészt fontos hangsúlyozni, hogy Pilius, Accursius és Bartolus nem a *dominium* klasszikus, a dolog feletti teljes és kizárólagos uralomra utaló római jogi fogalmát terjesztették ki a többi dologi jogra, hanem egy relativizált, erre a szintre redukált ‘tulajdon’-fogalmat.

²² Brian TIERNEY: Tuck on Rights: Some Medieval Problems. *History of Political Thought*, 4, 1983/3. 431–432.

²³ BRETT i. m. 44–45, 42.

²⁴ TUCK i. m. 16–21. és 40–41.

²⁵ TIERNEY (1983) i. m. 434–435. és 440.

²⁶ MÄKINEN (2001) i. m. 59., 92–93. és 198.; BRETT i. m. 18–20.

Másrészt – és főképpen – egy teljesen kifejlett természetes alanyi jog-koncepció nem feltételezi szükségszerűen a jog és a tulajdon fogalmi azonosítását.

4.2.2. A jog *dominiumként* való meghatározása – és más definíciók

Ha végigjárjuk a természetes jogok eszmetörténetét, azt figyelhetjük meg, hogy míg egyes elméletek a *dominium* vagy a tulajdon szó segítségével határozták meg az alanyi jog fogalmát, számos más elmélet ettől eltérő fogalmakkal ragadta meg a lényegét. A skolasztikus szerzők közül a XIII. századi ferences mesterek,²⁷ Konrad Summenhart,²⁸ John Mair²⁹ és Francisco de Vitoria³⁰ a *ius* csakugyan a *dominium* szóval társították, de Ockham ‘*potestas licita*’-ként írta le,³¹ Jean Gerson ‘*facultas seu potestas propinqua*’-ként,³² Domingo de Soto³³ és Luis de Molina³⁴ mint ‘*facultas*’-t, végül Francisco Suárez mint ‘*facultas moralis*’-t határozta meg.³⁵ Teljes mértékben helytálló tehát Brett értékelése: „távolról sem a *ius* és a *dominium* fogalmi azonosítása képezte az általános szemléletmódot a késő középkor erkölcsoteológiájában – még azok között a szerzők között sem, akikről megállapítható, hogy rendelkeztek az »alanyi jog«

²⁷ Ld. mindenekelőtt Szent BONAVENTURA: *Apologia pauperum*. In: uő: *Opera omnia edita cura et studiis collegii a S. Bonaventura*. 8. kötet. Quaracchi, Collegium S. Bonaventurae, 1898. C. 11, 310–316.

²⁸ Konrad SUMMENHART: *Opus septipartitum de contractibus pro foro conscientiae et theologico*. Hagenau, Gran, 1513. Tr. 1, q. 1. Idézi Jussi VARHEMÄ: *Conrad Summenhart's Theory of Individual Rights*. Leiden – Boston, Brill, 2012. 79.

²⁹ John MAIR: *In quartum Sententiarum*. Paris, Bade, 1519. D. 15, q. 10, fol. 103v. Idézi BRETT i. m. 44.

³⁰ Francisco de VITORIA: *Comentarios a la Segunda secundae de Santo Tomás* (szerk. Vicente BELTRÁN DE HEREDIA). 1–6. kötet. Salamanca, Universidad de Salamanca, 1932–1952. 3. kötet: *De iustitia* (qq. 57–66). Q. 62, a. 1, n. 8, 67.

³¹ William OCKHAM: *Opus nonaginta dierum c. 2*. In: uő: *Opera politica*. 1. kötet (szerk.: Jeffrey G. SIKES). Manchester, Manchester University Press, 1940. 299–313.

³² Jean GERSON: *De vita spiritali animae*. In: uő: *Oeuvres complètes*. 3. kötet (szerk. Palémon GLORIEUX). Párizs, Desclée, 1962. Lect. 3, 141.

³³ Domingo de SOTO: *De iustitia et iure libri decem* (szerk. Venancio D. CARRO). 1–5. kötet. Madrid, Instituto de Estudios Políticos, 1967–1968. 2. kötet: *De iure et iustitia (Lib. III). De dominio rerum et de iustitia commutativa (Lib. IV)*. L. 4, q. 1, a. 1, 278.

³⁴ Luis de MOLINA: *De iustitia et iure*. Tr. 2, d. 1, c. 2. Idézi Harro HÖPFL: *Jesuit Political Thought: The Society of Jesus and the State, c. 1540–1630*. Cambridge, Cambridge University Press, 2004. 187., 4 lj.

³⁵ Francisco SUÁREZ: *De legibus* (szerk. Luciano PEREÑA et al.). 1–8. kötet. Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1971–1981. 1. kötet: *De naturalis legis*. L. 1, c. 2, n. 5, 24.

valamilyen fogalmával.”³⁶ A természetes jogok modern tanait vizsgálva hasonló szemantikai sokszínűség tárul a szemünk elé. Amikor Locke a jog és a tulajdon fogalmát társította egymással, tulajdonképpen eltávolodott a közvetlen elődei által alkotott jogdefinícióktól: Grotius a *iust* ‘*qualitas moralis*’-ként, illetve ‘*facultas*’-ként gondolta el,³⁷ Pufendorf egyszer ‘*qualitas moralis activa*’-ként, másszor ‘*potestas*’-ként írta le,³⁸ Hobbes pedig a *right* szót a *liberty* fogalmával kapcsolta össze.³⁹ Azt mondhatjuk tehát, hogy a modernitás – legalábbis e tekintetben – hűségesen követte a középkori hagyományt.

5. A *dominium* szó különféle jelentései

Mindent összevetve a ‘tulajdonosi individualizmus’ tézisének a középkorra való alkalmazásával kapcsolatban az a legfőbb probléma, hogy noha Tuck szemmel láthatóan tudatában van a latin *dominium* szó többértelműségének, mégsem hajlandó azt figyelembe venni.⁴⁰ Márpedig, mint arra korábban utaltam, a ‘*dominium*’ sokféle jelentést felvett a középkorban, és a ‘tulajdon’ csupán a legbevettebb volt ezek közül; sőt hamarosan látni fogjuk, hogy még csak nem is az elsődleges. Ehhez hozzátehetjük, hogy maguk a középkori jogászok és teológusok – csakúgy mint a *ius* fogalma esetében – többnyire párhuzamosan használták a ‘*dominium*’ különböző jelentéseit, nem részletezve, hogy az adott kontextusban a szó melyik értelmére utalnak.⁴¹ Mindazonáltal általánosan elfogadott eljárás volt a fogalmak különféle jelentésváltozatainak megkülönböztetése és definiálása. Ezt a módszert gyakran túlzásba vitték a kései skolasztikában, ami a distinkciók fölösleges megsokszorozásához vezetett. Summenhart például a *dominium* 23 fajtája között tett különbséget.⁴² Ha viszont ezeket gondosan megvizsgáljuk és megsűrjünk, a számukat – a skolasztika legnagyobb tekintélye, Aquinói Szent Tamás nyomán – végső soron háromra redukálhatjuk:

³⁶ BRETT i. m. 11.

³⁷ Hugo GROTIUS: *De iure belli ac pacis libri tres*. 1–2. kötet. Hildesheim, Olms, 2006. L. 1, c. 1, n. 4–5, 1. kötet, 4.

³⁸ Samuel PUFENDORF: *De iure naturae et gentium libri octo*. Lund, Junghans, 1672. L. 1, c. 1, n. 20, 17–18.

³⁹ Thomas HOBBS: *Leviathan* (szerk. Crawford B. MACPHERSON). Harmondsworth, Penguin, 1982. I. rész, XIV. fejezet, 189.

⁴⁰ TIERNEY (1983) i. m. 431.

⁴¹ TIERNEY (1997) i. m. 171.

⁴² Uo. 250–252.

a *dominium* szó utalhat (1) az ész uralmára az ember többi képessége felett, (2) az anyagi javak birtoklására és tulajdonlására, illetve (3) az emberi lények feletti uralomra.⁴³

5.1. *Dominium rationis*

A ‘*dominium*’ – filozófiai értelemben – elsődleges jelentése szoros kapcsolatban áll az emberi racionalitással.⁴⁴ Azt fejezi ki, hogy az ész természet szerint uralkodik az ember többi képessége felett: parancsol az akaratnak és az érzéki vágyaknak is.⁴⁵ Tamás szavaival: „Az értelem pedig az emberben az uralkodó szerepét tölti be, és nincs alávetve más uralmának.”⁴⁶ A *dominium* szó e jelentése magában foglalja az ember önmaga feletti uralmát (*dominium sui*) is, vagyis azt, hogy az ember mint racionális lény a saját tetteinek ura (*dominus suorum actuum*) és szabad akarattal rendelkezik.⁴⁷ Mint azt Brett helyesen megállapította: „Az ember elsődleges *dominiuma* az, amelyet a saját akarata felett gyakorol: annyira hozzátartozik ez minden egyes individuumhoz, hogy senki, csak maga az adott egyén veheti el magától. Sőt, pontosan ez a *dominium* konstituálja az emberi lényet [...] A külső javak feletti *dominium* másodlagos és előfeltételezi ezen elsődleges *dominiumot*”.⁴⁸

⁴³ Az elemzés ezen része egy korábbi tanulmányomra támaszkodik. Vö. TATTAY Szilárd: *Ius and Dominium* in Thomas Aquinas. In: CSERNE Péter – H. SZILÁGYI István – KÖNCZÖL Miklós – PAKSY Máté – TAKÁCS Péter – TATTAY Szilárd (szerk.): *Theatrum Legale Mundi. Symbola Cs. Varga Oblata*. Budapest, Szent István Társulat, 2007. 539–551.

⁴⁴ Marie-France RENOUX-ZAGAMÉ: *Origines théologiques du concept moderne de propriété*. Genf – Párizs, Droz, 1987. 75.

⁴⁵ Ld. különösen AQUINÓI Szent Tamás: *Summa theologiae* I-II, q. 9, a. 1, ad 3. In: uő: *Opera omnia*. 6. kötet: *Prima secundae Summae theologiae, a quaestione I ad quaestionem LXX*. Róma, Typographia Polyglotta, 1892. 75.; *Summa theologiae* I-II, q. 17, a. 5, co., uo. 121.; *Summa theologiae* I, q. 81, a. 3, co. In: uő: *Opera omnia*. 5. kötet: *Pars prima Summae theologiae, a quaestione L ad quaestionem CXIX*. Róma, Typographia Polyglotta, 1889. 290.

⁴⁶ AQUINÓI Szent Tamás: *Summa theologiae* I, q. 96, a. 2, co. In: AQUINÓI (1889) i. m. 427. Itt és a továbbiakban a következő magyar fordítást használom: AQUINÓI Szent Tamás: *A teológia foglalatosa. Első rész* (ford. TUDÓS-TAKÁCS János). Budapest, Gede, 2002. 702.

⁴⁷ Ld. például AQUINÓI Szent Tamás: *Summa theologiae* I-II, q. 1, a. 1, co. In: AQUINÓI (1892) i. m. 6.; *Summa theologiae* I-II, q. 1, a. 2, co., uo. 9.

⁴⁸ BRETT i. m. 13.

5.2. Dominium proprietatis

A *dominium* fogalmának második értelme ezt az elsődleges jelentést terjeszti ki analógia útján az állatokra és az anyagi javakra.⁴⁹ Az ember a teremtés rendjében elfoglalt különleges helyének (*imago Dei*) és racionális természetének köszönhetően *dominium naturaléval* rendelkezik az állatok és a dolgok felett – ugyanúgy, ahogy az ész parancsol az ember egyéb képességeinek: „értelme miatt illeti meg az embert az uralom [...] az emberben bizonyos módon minden lény benne van, ezért ahogy azok felett uralkodik, amik benne vannak, oly módon illeti meg az uralkodás más lények fölött is.”⁵⁰ Ami az emberi tulajdon terjedelmét illeti, az ember természetes hatalommal bír az anyagi javak *használata* felett, s azokat saját hasznára fordíthatja; a dolgok *természete* felett ellenben egyedül Isten rendelkezik hatalommal, aki minden földi jó *dominusa*, beleértve az emberi életet is.⁵¹

5.3. A dominium mint potestas

Végül Szent Tamás a *dominium* szót a ‘*potestas*’ értelmében is használta.⁵² A *dominium* tamási fogalma így magában foglalja az emberek közötti uralmi viszonyokat is. Ugyanakkor ezt az értelmes lények feletti *dominium*-típust következetesen és élesen elhatárolta a dolgok és állatok feletti *dominiumtól*. Érdemes itt megemlíteni, hogy a ferences szerzők – különösképpen Ockham – az ártatlanság korának világi javak feletti *dominiumát* nem tulajdonként fogták fel, hanem mint a dolgok feletti uralom és kormányzás hatalmát, vagyis mint a javak felett gyakorolt egyfajta *potestast*.⁵³

⁴⁹ A tulajdon tomista fogalmának részletes elemzéséért ld. elsősorban RENOUX-ZAGAMÉ i. m. 72–78., valamint Janet COLEMAN: Property and Poverty. In: James H. BURNS (szerk.): *The Cambridge History of Medieval Political Thought*. Cambridge, Cambridge University Press, 1988. 621–625.

⁵⁰ AQUINÓI Szent Tamás: *Summa theologiae* I, q. 96, a. 2, arg. 2. In: AQUINÓI (1889) i. m. 427; *Summa theologiae* I, q. 96, a. 2, co., uo. Magyar fordítás: AQUINÓI (2002) i. m. 702.

⁵¹ AQUINÓI Szent Tamás: *Summa theologiae* II-II, q. 66, a. 1, co. In: uő: *Opera omnia*, 9. kötet: *Secundae secundae Summae theologiae, a quaestione LVII ad quaestionem CXXII*. Róma, Typographia Polyglotta, 1897. 84.

⁵² Ld. például AQUINÓI Szent Tamás: *Summa theologiae* I, q. 96, a. 4. In: AQUINÓI (1889) i. m. 429–430.

⁵³ WILLIAM OCKHAM: *Opus nonagintadierum*, 14 és 27. In: uő: *Opera politica*, 2. kötet (szerk.: Ralph F. BENNETT és Hilary S. OFFLER). Manchester, Manchester University Press, 1963. 430–440 és 486–491. Kilcullen ennek alapján a *dominium* 4 főbb jelentését különbözteti meg. Vö. JOHN KILCULLEN: *Medieval Theories of Natural Rights*, [http://www.mq.edu.au/about_us/fac-](http://www.mq.edu.au/about_us/faculties_and_departments/faculty_of_arts/mhpir/politics_and_international_relations/staff/john_kilcullen/medieval_theories_of_natural_rights/)

6. Jog, tulajdon és önmagunk feletti tulajdon

6.1. Terminológiai többértelműség

Nemcsak arról van szó, hogy a ‘tulajdon’ nem az egyetlen, vagy akár az elsődleges jelentés, amelyet a *dominium* kifejezés a középkorban felvett. A helyzetet tovább árnyalja, hogy a *ius* és *dominium* szavakat fogalmilag azonosító – vagy *ius* feletti *dominiumról* értekező – szövegekben a *dominium* különféle jelentései folyamatosan keveredtek.⁵⁴ Azonkívül, míg a XIII–XIV. században a tág értelemben vett, minden dologi jogot magában foglaló *dominium*-fogalomhoz gyakran a ‘hatalom’ képzetét kapcsolták,⁵⁵ a késő skolasztika teológusai, kiváltképpen Summenhart és Vitoria a ‘*dominium*’ egy olyan értelmezését fogadták el, „amelyben annak sajátosan rá jellemző, magas méltóságra vagy felsőbbbségre és tulajdonra utaló jelentéselemei feloldódnak a joggal való ekvivalenciában.”⁵⁶ De mit mondhatunk a ‘*right*’ és a ‘*property*’ szavakról Locke elméletében? Igaz az, amit Macpherson állít, hogy Locke az alanyi jogokat és az emberi szabadságot a birtoklás függvényének tekintette? Láttuk korábban, mennyire áthatotta a többértelműség az ő tulajdonnal kapcsolatos szókincsét is. E többértelműséget csak tovább fokozta, hogy a ‘jog’ és a ‘tulajdon’ fogalmi társítása mellett Locke a *right* és *power* szavakat is olykor felváltva használta;⁵⁷ ez a párhuzamos szóhasználat (természetesen latin terminológiával) Summenhartra és Vitoriaira is ugyanúgy jellemző volt.⁵⁸ Ahhoz, hogy pontosabban meg tudjuk ragadni az alanyi jog fogalmát, közelebbről meg kell vizsgálnunk és össze kell hasonlítani a *dominium sui* és a *self-ownership* koncepcióit, egyszerre felfedve a köztük lévő hasonlóságokat és különbségeket.

ulties_and_departments/faculty_of_arts/mhpir/politics_and_international_relations/staff/john_kilcullen/medieval_theories_of_natural_rights/ [letöltve: 2013.08.08.]

⁵⁴ TIERNEY (2006) i. m. 178–179.

⁵⁵ MÄKINEN (2001) i. m. 93.

⁵⁶ BRETT i. m. 129.

⁵⁷ TIERNEY (1997) i. m. 80. Ld. például LOCKE (1999) i. m. IV. fejezet, 23. §, 56. [284.], és IX. fejezet, 127–130. §, 125–127. [352–353.].

⁵⁸ Summenhart a *ius* mint ‘*potestas velfacultas propinqua*’-t határozta meg, Vitoria, hasonlóképpen, ‘*potestas vel facultas*’-ként. Ld. SUMMENHART i. m. tr. 1, q. 1., idézi VARKEMAA (2012) i. m. 65.; VITORIA i. m. q. 62, a. 1, n. 5, 64.

6.2. A dominium suitól az önmagunk feletti tulajdonig

A *dominium sui* és a *self-ownership* eszméinek történeti áttekintését nyújtó tanulmányában Tierney teljes joggal emelte ki: „Nyilvánvaló, hogy amikor Locke az önmagunk feletti tulajdonról és uralomról szóló tanítását előadta, egy régóta fennálló hagyományra épített.”⁵⁹ A természetes jogok ideájához hasonlóan a *dominium sui* eszméje is organikusan fejlődött a középkor századai folyamán. Fentebb ismertettem Szent Tamás *dominium*-értelmezéseit. Jóllehet ő maga nem beszélt természetes jogokról (sosem használta a *iura naturalia* kifejezést), a későbbi szerzők közül sokan felhasználták az ember önmaga feletti uralmának koncepcióját a természetes jogokra vonatkozó tanáik megalapozásához.⁶⁰ Minden valószínűség szerint Konrad Summenhart volt az első teológus, aki a *dominium suorum actuumot* és a szabad akaratot szabadsághoz való jogként fogta fel.⁶¹ A skolasztikus jogfilozófia utolsó nagy szintézisét pedig Francisco Suárez alkotta meg a XVII. század elején. A spanyol jezsuita szerzetes több nemzedék munkáját összegezte, amikor ünnepélyesen deklarálta: „a szabadság [...] pozitív értelemben is a természetjogból ered, minthogy maga a természet ruházta az emberre az önnön szabadsága feletti valódi *dominiumot*. [...] [I]nkább a szabadság, semmint a szolgaság származik a természetjogból, hiszen a természet az embereket úgymond pozitíve szabaddá tette a szabadsághoz való inherens jog révén.”⁶²

7. Hasonlóságok

7.1. Az önmagunk feletti tulajdon mint a tulajdon alapja

Ha megkérdezzük, milyen alapon nyugszik a magántulajdon, Locke egyértelmű és világos választ ad: az emberi személyen és annak saját maga feletti tulajdonán. Mint kifejti: „noha közösen kaptuk a természet dolgait, a tulajdon nagyszerű alapja mégis megvolt magában az emberben (azáltal, hogy az ember ura önmagának és tulajdonosa saját személyének, valamint személye cseleke-

deteinek vagy munkájának)”.⁶³ Az *Első értekezés* egyik passzusában Locke tovább pontosítja antropológiai előfeltevéseit: „Isten a saját képére és hasonlatosságára teremti őt, értelmes lényvé teszi, aki ennél fogva képes arra, hogy tulajdona [*Dominion*] legyen.”⁶⁴ Locke ezen érvelése nagymértékben hasonlít a *dominium naturale* tomista igazolásához: az ember racionális lényként és Isten képmásaként a saját tettei ura, ami lehetővé teszi számára és feljogosítja arra, hogy tulajdonnal rendelkezzen a dolgok felett. A specifikusan locke-i elem, amit az angol gondolkodó mindehhez hozzátesz, az a híres ‘*workmanship model*’. James Tully igen pontosan foglalta össze e felfogás lényegét: „Az Isten és ember mint alkotók közötti analógiából következően bármi, ami az egyikre igaz, *ceteris paribus* igaz lesz a másakra is. Ezért ahogy ez a magyarázata Isten ember feletti uralmának és annak, hogy az ember miért Isten »tulajdona«, ugyanúgy az ember uralmát és tulajdonát is megmagyarázza alkotásának eredményei felett”.⁶⁵

7.2. A tulajdon megosztása

Úgy tűnik, ezen a ponton egy komoly ellentmondásba ütközünk Locke jogfilozófiájában. Egyrésztől Locke azt hirdette, hogy az ember a saját személyének és így természetes jogainak tulajdonosa; másrésztől viszont azt állította, hogy az ember mint Isten alkotása (*workmanship*) a Mindenható tulajdonát képezi, és erre alapozta természetjogi kötelességeit.⁶⁶ Közelebbről megvizsgálva azonban kiderül, hogy ez az ellentmondás csupán látszólagos, hiszen Locke – éppúgy, mint Szent Tamás – tisztán elhatárolta egymástól az isteni és az emberi tulajdon területét.⁶⁷ Mint írja: „egymás közötti viszonylataikban megengedett lehet az emberek számára, hogy tulajdont bírijanak [...]; ám Isten, a menny és föld teremője, az egész világ egyedüli ura és tulajdonosa vonatkozásában az ember teremtmények feletti tulajdona nem több, mint azok használatának szabadsága, amit Isten engedélyezett”.⁶⁸ Nehéz nem észrevenni, hogy a Locke által javasolt

⁵⁹ LOCKE (1999) i. m. V. fejezet, 44. §, 70. [298.].

⁶⁴ LOCKE (1988) i. m. I. értekezés, IV. fejezet, 30. §, 162. (saját fordításom).

⁶⁵ TULLY (1980) i. m. 37.

⁶⁶ Ld. például LOCKE (1999) i. m. II. fejezet, 6. §, 44–45. [270–271.]; uo. IV. fejezet, 23. §, 56. [284.]; uo. V. fejezet, 31. §, 60–61. [290.]; uo. XI. fejezet, 135. §, 131–132. [357–358.]; LOCKE (1988) i. m. I. értekezés, VI. fejezet, 52–53. §, 178–179.

⁶⁷ SIMMONS (1992) i. m. 264.; TULLY (1980) i. m. 114.

⁶⁸ LOCKE (1988) i. m. I. értekezés, IV. fejezet, 39. §, 168. (saját fordításom).

⁵⁹ TIERNEY (2006) i. m. 193.

⁶⁰ Uo. 179–180.

⁶¹ Uo. 183–185.; JUSSI VARKEMAA: Summenhart's Theory of Rights: A Culmination of the Late Medieval Discourse on Individual Rights. In: MÄKINEN – KORKMAN (2006) i. m. 134. és 144.

⁶² SUÁREZ (1971–1981) i. m. 4. kötet: *De iure gentium*. L. 2, c. 14, n. 16, 34. (saját fordításom).

megoldás – akárcsak az angyali doktoré – a tulajdon *dominium directumra* és *dominium utilére* való középkori felosztására emlékeztet.⁶⁹

7.3. A tulajdon relatív jellege

A tulajdon ilyen módon való megosztásának van egy lényeges következménye: az ember abszolút tulajdona és következésképpen abszolút jogai ebben a perspektívában elgondolhatatlanok.⁷⁰ Annál is inkább, mert abból a tételből, hogy az ember Isten tulajdona Locke számos kötelezettséget levezetett, kijelentve, hogy a természeti törvény mindenkit kötelez:

„senki sem károsíthat meg egy másik embert életében, egészségében, szabadságában vagy javaiban. Az emberek ugyanis valamenynyien egyetlen mindenható és végtelenül bölcs Teremtő alkotásai [*Workmanship*]; [...] annak tulajdonai, aki alkotta őket, s addig kell életben maradniuk, amíg neki és nem addig, amíg nekik tetszik. [...] Ahogyan mindenki köteles megvédeni önmagát, és nem hagyhatja el őrhelyét szándékosan, ugyanezen oknál fogva meg kell védenie, amennyire csak tudja, a többi embert is, ha ezzel nem kockáztatja saját megmaradását”.⁷¹

E köteleességek az emberi tulajdon (alapvető jogok) minden formáját korlátozzák, és rávilágítanak a magántulajdon társadalmi funkciójára.⁷² Hogy két jellemző példát említsünk, Locke több ízben kinyilvánította, hogy aki többet szerez magának, mint amennyit fel tud használni, az felebarátai jogos részét

⁶⁹ TIERNEY (2006) i. m. 177.

⁷⁰ TULLY (1980) i. m. 131. és 170.

⁷¹ LOCKE (1999) i. m. II. fejezet, 6. §, 44. [271.].

⁷² Uo. V. fejezet, 31. §, 60. [290.]: „Ugyanaz a természeti törvény, amely tulajdont ad nekünk ezen a módon, egyszersmind korlátozza is ezt a tulajdont.” Az élethez és a szabadsághoz való jogra vonatkozó hasonló kijelentésekhez ld. uo. II. fejezet, 4. §, 42–43. [269.]; uo. IV. fejezet, 22. §, 55–56. [283–284.]; uo. IX. fejezet, 128. §, 126. [352.].

veszi el,⁷³ és kiállt a szegények létfenntartási jogai mellett.⁷⁴ E Locke korában radikálisnak számító nézetek egyértelműen középkori gyökerekre nyúlnak vissza.⁷⁵

8. Különbségek

8.1. A szabadság elidegeníthetőségének kérdése

Nem túlzó tehát az a korábban tett megállapításunk, hogy az önmagunk feletti tulajdon locke-i koncepciója a *dominium sui* középkori fogalmának egyfajta meghosszabbítása. Létezik ugyanakkor az éremnek egy másik oldala is. Először is, e két eszme jelentős különbséget mutat a szabadság elidegeníthetőségének megítélésében. A skolasztikus szerzők egyhangúan úgy vélekedtek, hogy ha az ember valódi *dominiummal* rendelkezik szabadsága felett, akkor szabadon is rendelkezhet felette. Suárez álláspontja híven tükrözi a *communis opinio doctorumot*: „éppen azért, mert az ember a maga szabadságának *dominusa*, eladhatja vagy elidegenítheti azt.”⁷⁶ Locke modern elődei, Grotius, Pufendorf és Hobbes is vonakodás nélkül elfogadták az önként vállalt szolgaságot.⁷⁷ E ‘tulajdonosi’ szabadságelfogással szemben Locke ragaszkodott a szabadság elidegeníthetetlen, szent és sérthetetlen voltahoz. Ezen eltérés legfőbb oka valószínűleg abban rejlik, hogy Locke a szabadsághoz való jogot az önfenntartás jogához kapcsolta: „mindenki csak azért kívánhat *korlátlan hatalmában tartani*, hogy erőszakkal arra kényszerítsen, ami ellentétes szabadságom jogával, vagyis hogy rabszolgává tegyen. Fennmaradásom egyetlen biztosítéka, ha ment vagyok

⁷³ Ld. elsősorban uo. V. fejezet, 31. §, 60–61. [290.]: „Isten bőségesen megad nekünk mindent [...] De milyen mértékben ad meg nekünk mindent? Annyira, hogy élvezzük. Amennyit valaki fel tud használni úgy, hogy bármi módon javára váljék az életnek és ne ártson, annyit foglalhat le munkájával tulajdonként. Ami ezen túl van, az már meghaladja az ő részét, és másoké.” Ld. még uo. V. fejezet, 37. §, 65–66. [295.], és 46. §, 71–72. [300.]. Locke ez utóbbi szakaszban fejezte ki talán a legerőteljesebben véleményét: „különben mások részét vette volna el, és másokat rabolt volna meg.”

⁷⁴ Ld. különösen LOCKE (1988) i. m. I. értekezés, IV. fejezet, 42. §, 170., és LOCKE (1999) i. m. V. fejezet, 25. §, 57–58. [285–286.].

⁷⁵ Vö. SWANSON i. m., valamint Brian TIERNEY: *Medieval Poor Law: A Sketch of Canonical Theory and its Application in England*. Berkeley, University of California Press, 1959.

⁷⁶ SUÁREZ (1971–1981) i. m. 4. kötet, I. 2, c. 14, n. 18, 36. (saját fordításom).

⁷⁷ Ld. GROTIUS i. m. I. 2, c. 5, n. 27, I. kötet, 196.; PUFENDORF i. m. I. 6, c. 3, n. 4, 840–841.; HOBBS i. m. II. rész, XX. fejezet, 255–256.

ettől az erőszaktól”.⁷⁸ Mint az imént láttuk, ez utóbbi jog szorosan összefügg az önmagunk és az emberiség fenntartására irányuló kötelességgel. Ebből fakadóan

„az ember, akinek nincs hatalma [Power] a saját élete felett, *nem teheti meg*, hogy szerződés útján vagy saját beleegyezésével valakinek a *rabszolgájává* legyen, és nem vetheti alá magát egy másik ember korlátlan, önkényes hatalmának sem, hogy az megfossza életétől, ha úgy tetszik neki. Senki sem adhat át nagyobb hatalmat, mint amekkorával saját maga rendelkezik; és aki nem vethet véget a saját életének, az másnak sem adhatja át az élete feletti hatalmat.”⁷⁹

8.2. A szabadság és az önfenntartás közötti viszony

A Locke szabadságelmélete és a korábbi tanok közti különbség mindamellett nem olyan nagy, mint első ránézésre látszik. Egyrészt, amint arra Tierney találoán rámutatott, „a kérdéssel foglalkozó elődei közül egyik sem számolt hasonló helyzettel; a szolgaságot csupán egy élethosszig tartó szolgálatra irányuló szerződésnek tekintették, mely szerint az úr és a szolga kölcsönös jogokkal és kötelességekkel bír.”⁸⁰ Suárez például kategorikusan leszögezte, hogy az emberi élet nem lehet tulajdon és adásvétel tárgya: „bár valaki szolgaságba adhatja magát, mindazonáltal nem adhatja el életét, és nem idegenítheti el afeletti jogát.”⁸¹ Ugyanígy Grotius és Pufendorf is megtagadta az úrtól a szolgái élete és halála feletti rendelkezés jogát (ám nem így Hobbes).⁸² Másrészt Locke sem talált kivétlnivalót abban, hogy egy szabad ember meghatározott időre más szolgájául szegődjék, bér fejében felajánlva neki szolgálatait.⁸³ Macpherson joggal tette szövé ennek alapján, hogy az önmagunk feletti tulajdon koncepciója korántsem zárja ki a munka fizetés ellenében történő elidegenítését.⁸⁴ Ezt azonban ki kell egészíteni azzal, mint azt A. John Simmons helyesen hangsúlyozta, hogy a

munka eladása Locke számára nem jelentette az ember szabadságának vagy ‘munkaerejének’ teljes elidegenítését.⁸⁵ Mindezekből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a Locke és – skolasztikus és modern – elődei közötti alapvető szemléleti különbség nem a szabadság és szolgaság kérdésének, hanem a szabadság és az önfenntartás viszonyának eltérő megítélésében mutatkozik.

8.3. Az élethez való jog elidegeníthetlenségére

Locke fent idézett kijelentése – miszerint akinek nem áll hatalmában, hogy elvegye a saját életét, nem ruházhatja át ezt a hatalmat másra – felveti az élethez való jog elidegeníthetlenségének összetett kérdését. Simmons mellett érvelt, hogy Locke elméletében az ember nem rendelkezhet olyan jogokkal, amelyek birtoklása és elidegenítése veszélyeztetné önmaga és mások fennmaradását; ennek megfelelően minden jog, amit ténylegesen birtokolunk, elidegeníthető.⁸⁶ Ám meggyőzőbbnek tűnik Tully értelmezése, mely szerint az élethez és a szabadsághoz való jog Locke felfogásában azért elidegeníthetetlenek, mert a természeti törvény által előírt önfenntartási kötelességhez kapcsolódnak, amely korlátozza azokat.⁸⁷ Míg tehát a skolasztikus teológusok, azzal a céllal, hogy megvédjék, nem alkalmazták az emberi életre a *dominium* szót, addig Locke kiterjesztette rá a ‘*property*’ fogalmát, de a tulajdon ezen formáját elidegeníthetlenné tette.⁸⁸ Mint Tully kifejti: „Locke egyetért Suárezzel [...] abban, hogy az ember élete csak azért a sajátja, hogy használja, de mivel a sajátja, a tulajdona, és így jogában áll azt használni [...] Nála mind az élet, mind az ahhoz való jog elidegeníthetetlen”.⁸⁹ Felmerül itt azonban egy súlyos probléma. A *self-ownership* koncepciójába Locke egy olyan – jellegzetesen voluntarista – én-felfogást épített be, ami alapjában különbözik attól, amely a *dominium sui* középkori fogalmában található: az önmagát szabadon meghatározó szemé-

⁸⁵ SIMMONS (1992) i. m. 262., 102. lj.

⁸⁶ A. John SIMMONS: Inalienable Rights and Locke's *Treatises*. *Philosophy and Public Affairs*, 12, 1983/3. 191–192.; SIMMONS (1992) i. m. 231–232. és 261–263. Tuck szintén amellel károskodott, hogy Locke „az elidegeníthetetlen jogok ortodox radikális elméletének alkalmazása nélkül kísérelte meg korlátok közé szorítani az abszolút kormányzatot”. Ld. TUCK i. m. 172.

⁸⁷ TULLY (1980) i. m. 62–63., 88. és 114–115. Knud Haakonssen egy ennél sokkal erősebb állítást tett: „Locke számára, ahogy Pufendorfnál is, a természetes jogok az alapvető természetjogi kötelesség teljesítését szolgáló hatalmak.” Ld. Knud HAAKONSEN: *Natural Law and Moral Philosophy: From Grotius to the Scottish Enlightenment*. Cambridge, Cambridge University Press, 1996. 55.

⁸⁸ TULLY (1980) i. m. 111–114.

⁸⁹ Uo. 114.

⁷⁸ LOCKE (1999) i. m. III. fejezet, 17. §, 52. [279.].

⁷⁹ Uo. IV. fejezet, 23. §, 56. [284.].

⁸⁰ TIERNEY (2006) i. m. 193.

⁸¹ FRANCISCO SUÁREZ: *De statu perfectionis et religionis*. In: uő: *Opera omnia*. 15. kötet (szerk.: Charles BERTON). Paris, Vivès, 1859. L. 8., c. 4, n. 2, 557. (saját fordításom).

⁸² GROTIUS i. m. I. 2, c. 5, n. 28, I. kötet, 197.; PUFENDORF i. m. I. 6, c. 3, n. 4, 840.; HOBBS i. m. II. rész, XX. fejezet, 256.

⁸³ LOCKE (1999) i. m. VII. fejezet, 85. §, 96. [322.].

⁸⁴ MACPHERSON i. m. 214–215.

lyét.⁹⁰ Ezen új én-fogalom bevezetése döntő következményekkel járt az élethez való jogra nézve. Locke elfogadta a rabszolgaságot abban az esetben, ha egy jogtalan támadó „önhibájából eljátszotta az életét egy olyan cselekedettel, amely halált érdemel”, de a sértett megkímélte életét acélból, hogy szolgáljon neki. És az ilyen szolgának megengedte az öngyilkosságot: „ha úgy találja, hogy rabszolgaságának keservei felülmúlják életének értékét, ura akaratának semmibevevásával kieszközölheti magának a halált, amelyre vágyik.”⁹¹ Ez az egyetlen mondat megrengetni látszik a Locke által nagy gonddal megkonstruált egész természetjogi építményt. Az élethez való jog elidegeníthetlenségének tézise még talán megmenthető a jog és annak tárgya közötti különbségtétel segítségével;⁹² a tulajdon megosztásának eredeti locke-i rendje viszont helyrehozhatatlanul megbomlik azáltal, hogy az isteni tulajdon és ebből következően a természetjogi köteleességek ezen a ponton teljesen átadják a helyüket az emberi tulajdonnak, illetve a természetes jogoknak.⁹³

9. Következtetések

A ‘jog’, a ‘tulajdon’ és az ‘önmagunk feletti tulajdon’ fogalmairól adott történeti elemzésünket összegezve azt a végkövetkeztetést vonhatjuk le, hogy a ‘tulajdonosi individualizmus’ tézise sem a középkori elméletek vonatkozásában, sem Locke jogfilozófiáját illetően nem látszik igazoltnak. E tételnek egyrészt ellentmond, hogy *nem* a tulajdonviszony *interiorizálódott*, behatolva az emberi

⁹⁰ Amint azt Janet Coleman nyomatékosan kiemelte: „Bár a locke-i álláspontban vannak skolasztikus, természetjogi elemek [...] Locke az én egy nagyon eltérő felfogását vallja [...] [M]indkét gondolkodó [Hobbes és Locke] annak bizonyítására törekedett, hogy az individuális ének önmagukat határozzák meg; e nézetet egyetlen [...] középkori szöveg sem hagyhatta volna jóvá.” Ld. Janet COLEMAN: Are There any Individual Rights or Only Duties? On the Limits of Obedience in the Avoidance of Sin according to Late Medieval and Early Modern Scholars. In: MÄKINEN – KORKMAN (2006) i. m. 26.

⁹¹ LOCKE (1999) i. m. IV. fejezet, 23. §, 56. [284.].

⁹² Vö. Michael P. ZUCKERT: *Natural Rights and the New Republicanism*. Princeton, Princeton University Press, 1994. 245. és 246.: „Elidegeníthetjük (vagy elpusztíthatjuk) egy elidegeníthetetlen jog tárgyát, de nem magát a jogot. [...] Az elidegeníthetetlen jog fogalmának az a paradox következménye, hogy valaki lemondhat az életről, de nem az élethez való jogról. [...] Egy sikertelen öngyilkosság után pontosan ugyanazzal az élethez való joggal rendelkezünk, mint mindenki más.” Simmons ezzel szemben úgy foglalt állást, hogy az elidegeníthetetlen jog ‘paternalisztikus’ eszméje eleve összeegyeztethetetlen Locke radikális voluntarizmusával. Ld. SIMMONS (1983) i. m. 186.

⁹³ Michael P. ZUCKERT: Do Natural Rights Derive from Natural Law? *Harvard Journal of Law and Public Policy*, 20, 1997/3. 725. Ezzel ellentétes véleményt képvisel Brian Tierney. Ld. TIERNEY (2006) i. m. 193–194.

személy természetébe, hanem, épp ellenkezőleg, az ember saját tettei uraként vagy személye tulajdonosaként felfogott fogalma *exteriorizálódott* és vetült ki az anyagi valóságra. Másrészt még ha Locke és számos skolasztikus szerző a ‘jogot’ a *property* vagy a *dominium* szóval társították is, ez az alanyi jogfogalom nem öltött ‘birtokláselvű jelleget’, és nem úgy gondolták el, mint az egyén korlátlan szuverenitását. A címben felvetett bonyolult elméleti kérdést két teljesen különböző aspektusból közelíthetjük meg, és ily módon válaszunk is kettős lesz. Amennyiben az emberi *dominiumot* vagy tulajdont relatív, korlátozott jognak tekintjük, mint a középkori teológusok és – az esetek többségében – Locke, s a hangsúlyt a *dominium suum* vagy az önmagunk feletti tulajdonra helyezzük, úgy a válasz igenlő; ha viszont abszolút és kizárólagos uralmat értünk alatta, akkor, mint az imént láhattuk, elkerülhetetlenül beleütközünk az abszolút tulajdon – illetve jogok – különböző típusai közötti feloldhatatlan konfliktus problémájába.